

MAYER PÉTER

Megjegyzések Sapphó Kypris-költeményének rekonstrukciójához és értelmezéséhez (5–6skk.)

A tanulmány számba veszi a Sapphó Kypris-költeménye 5–6. sorára vonatkozó lehetséges rekonstrukciókat, és kritikailag elemzi, valamint értelmezi ezeket a sapphói életmű és a korai görög líra tágabb összefüggésében.¹

Kulcsszavak: Sapphó, Kypris-vers, Erós, papirusz, szövegkritika, gender

Sapphó 2014-ben publikált Kypris-verse,² amely a szakirodalomban bevett elnevezését címzettje, Aphrodité költeménybeli megszólításáról kapta, rövidsége ellenére több szempontból is izgalmas újdonságot jelent az ismert költői életműben.

A sapphói strófákból álló szövegből két, meglehetősen bizonytalanul rekonstruálható versszakot, valamint egy néhányszavas mondatot ismerünk, emellett pár szót, illetve szótöredéket. Az első versszak eddig napvilágot látott olvasatai még a szöveg gondolatmenetét is jelentős eltérésekkel rekonstruálják, ezért inkább csupán *exempli gratia* álljon itt az

¹ A publikáció az MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² *Editio princeps*: OBBINK (2014), vö. még OBBINK (2016). A szövegre vonatkozó szakirodalom a 2014-es Sapphó-papiruszok jelentőségének és az általuk keltett széles körű – a szakmabeliek szűkebb csoportján messze túlterjedő – figyelemnek köszönhetően meglepően bőséges. Alapvető tanulmánygyűjtemény a tárgyban: BIERL–LARDINOIS (2016). A Kypris-költemény rekonstrukciója és értelmezése szempontjából fordulatértékű volt Simon BURRIS (2017) felfedezése, aki újabb papirusztöredéket azonosított a szöveg forrásaként, ezzel lehetővé téve épp az itt tárgyalt második versszak teljesebb megismerését, és számos korábbi szövegrekonstrukció meghaladását.

editor princeps, Dirk Obbink legújabb szöveghelyreállítása a vers elejére vonatkozóan:

πῶς κε δὴ τις οὐ θαμέως ἄσαιτο,
 Κύπρι, δέσποιν', ὅτινα [μ]ῆ φίλ[ησθα,]
 [κωὺ] θέλοι μάλιστα πάθαι χάλ[ασσαι]
 [ταίς] ὀνέχησθα; (1–4)³

„hogy ne gyötrődne gyakorta az, Kypris úrnó, akit [ne]m kedv[elsz],
 [s hogy ne] akarna a lehető leginkább szab[adulni] a szenvedéstől,
 [aminek] kiteszed őt?”

Ha az említett véleménykülönbségek dacára megkísérelnénk legalább a gondolatmenet tekintetében többé-kevésbé közös nevezőre hozni a különböző szövegolvasatokat, a következőképpen foglalhatnánk össze az első versszak tartalmát: „hogy ne gyötrődne az, akit Aphrodité kitüntet (akár kedvező, akár büntető) figyelmével, miközben szenvedését vagy szenvedélyét megpróbálja legyűrní/rejtegetni?”. A címzett, Aphrodité megszólításával implicit módon megjelenik a költői *persona*, majd a második versszakban immár explicit utalás – az „engem” személyes névmás (5) – formájában is, a beszélő tehát személyes érintettje a versbeli ima tartalmának.

A költemény második versszaka egy figyelemre méltó költői képpel indul. A beszélő azt rója fel – minden bizonnyal – Aphroditének, hogy „felelőtlenül/értelmetlenül kínozza” őt (ἀλεμάτως δαΐσδ[ης? v. -ην]), e kínzás kapcsán pedig az eddigi olvasatok több potenciális, s a gyötrődés képzetével összefüggésben magyarázatot igénylő motívumot vélnek azonosítani (5–6skk.). A továbbiakban ennek az utóéleti szempontból is izgalmas mondatnak kísérlek meg utánajárni, néhány megjegyzéssel támogatva meg a szöveg rekonstrukcióját és tágabb összefüggésben való értelmezését.

Csak a teljesség kedvéért érdemel említést K. Tsantsanoglou és S. Tselikas közösen kidolgozott, kevésbé meggyőző szövegrekonstrukciója:⁴

μή μ'] ὀνέχησθα·

³ OBBINK (2020: 232), építve mások javaslataira is.

⁴ TSANTSANOGLOU (2019).

παῖ μ' ἀλεμάτωσ δαῖσδ[ησ;
εἰ μ' Ἔρω λῶ {ι}σ' ἀντὶ γόνω με σὶν[νεαι.. (4–6)

A szerző angol nyelvű fordításában: „Don't hold me back. Why do you tear me to pieces with tender ones in vain? Come now! Set me free from Eros. You are hurting me in order to please your son.”

A szöveg illetén helyreállítása tartalmukban olykor kifejezetten banálisnak ható, emellett Sapphó ismert szövegeivel nehezen összeegyeztethetően rövid mondatokkal számol (például négygel mindössze két és fél sorban!), ami furcsán szaggatott beszédmódot eredményezne, valamint meggyőző párhuzamokkal alá nem támasztható szóalakok használatát feltételezi.⁵

Jóval meggyőzőbb tanulmányában Giambattista D'Alessio a mondatot még az előző versszak végétől indítja és az 5. sort így állítja helyre: πασσάλουσι μ' ἀλεμάτωσ δαῖσδ[- („szegekkel kínoz/kínozni engem felelőtlenül”).⁶ A kutató versszakhatáron átnyúló mondatot (*enjambement*) feltételez – szemben valamennyi, a szöveget illető aktuális ismereteinkkel összhangban levő rekonstrukcióval, amelyek mind παῖ „miért?” mondatkezdő kérdőszót vélnek azonosítani a 2. versszak kezdősorában (5) –, s e feltételezés erős paleográfiai támaszt kap azon körülménynek köszönhetően, hogy ugyanezen papiruszlapon az előző költemény *enjambement* nélküli versszakzárlatait minden esetben egy jól kivehető pont jelöli, míg e helyütt a pont egyértelműen hiányzik.⁷ E kétségkívül erős paleográfiai érvet ugyanakkor egy hasonlóképp erős nyelvi-stilisztikai érv ellensúlyozza: a 6. sorban nagy bizonyossággal olvasható ἰμέρω(ι) *dativus instrumenti* ugyanebben a mondatban zavaró párhuzamosságot és esettani azonosságot jelentene a πασσάλουσι eszközhatározóval: „felelőtlenül/értelmetlenül kínoz (*vagy*: kínozni?) engem szegekkel – vággyal”⁸ A kép jobb megértéséhez szükséges tudni, hogy δαῖζω a korai görögben, így pl. Homérosznál, egyfelől „kettévág”-ot, „szétvág”-ot jelent, ez „elpusztít” jelen-

⁵ Jó példa mindháromra a 6. sor olvasata, ahol a beszélő felszólítja az istennőt, hogy szabadítsa meg őt tulajdon fiától (!), éppen attól az Eróstól, akinek érdekében (!) maga az istennő a költőnőt gyötri. A rekonstrukció kritikájához ld. még NERI (2017: 14).

⁶ D'ALESSIO (2017).

⁷ D'ALESSIO (2019: 30–31).

⁸ Vö. OBBINK (2020: 228, 17. jz).

téssé is általánosult, s emellett a szó – passzív alakok formájában – pszichológiai értelemben (lélekre, szívre vonatkozóan) „kínlódik” jelentéssel is bír.⁹ A szögekkel történő gyötrés említése tulajdonképpen a test szögekkel történő szétfeszítését, egyfajta keresztre feszítést – tehát: kínzást, avagy főbenjáró büntetést – evokálhatott Sapphó hallgatóiban és olvasóiban, ami figyelemre méltóan korai előzménye lenne a római irodalomban azután bevett motívumnak az extrém szerelmi szenvedés érzékkeltetésére (vö. *locus classicus*ként Catull. 85 *fieri sentio et excrucior* mondatát).¹⁰ D’Alessio szerint Sapphó e helye lenne a legkorábbi példa e képzet-re a görög irodalomban, ez azonban – amennyiben a formális kínzás és büntetés motívumára gondolunk – legalábbis árnyalásra, avagy – amennyiben általában az átdöfés extrém fizikai kínjáról beszélünk – helyesbítésre szorul. A Kr. e. 7. századi Archilochos egy iambosában így fogalmaz: „szerencsétlenül küszködöm a vággyal, élettelenül, csontjaimon súlyos kínokkal átszúrva az istenek akaratából” (δύστηνος ἔγκειμαι πόθῳ, ἄψυχος, χαλεπήϊσι θεῶν ὀδύνησιν ἔκῃτι πεπαρμένος δι’ ὀστέων, 193 W). A nyilatkozat pontos értelmét némiképp elhomályosítja a metonímikus átdöfés ugyancsak metaforikus eszközének helyettesítése a denotatív „kín, fájdalom” kifejezéssel, ám a mondat motívumkészlete így is összeegyeztethető mind a keresztre feszítés képzetével, mind a harcmező világgal,¹¹ amely utóbbiban a fizikai kín, a csonton is átható sérülés forrása nyilvánvalóan a nyíl vagy a dárda. Ebben az esetben gender-szempontról izgalmas és a férfi és női szemszögből megélt szerelmi vágy különbözőségére nézve sokatmondó lenne a különbség Sapphó büntetés- és kínzás-motívuma – amely természetes módon a tehetetlenség és kiszolgáltatottság élményén alapul –, valamint Archilochos férfiköltészetének sebesült harcos motívuma között, amely a férfi beszélőt mégis csak aktív, autonóm és – elvben – eséllyel harcba vonuló cselekvőként festi le a szerelem csa-

⁹ LfgrE s.v. δαΐζω (Führer).

¹⁰ D’ALESSIO (2017: 26).

¹¹ Utóbbi eshetőséghez ld. SWIFT (2019: 360–361). A kommentárszerző hivatkozik egy meglehetősen pontos, s ezért informatív nyelvi egyezésre egy homérosi hellyel: ὀδύνησι πεπαρμένος („kínoktól átjárva/átszúrva”; Hom. *Il.* 5, 399), ahol Hádést Héraklés nyílveszeje járja át.

tamezején, még ha alul is marad aktuálisan az istenek akaratával szemben.

J. Hammerstaedt az ostromló tengerár, hullámozás említését véli kiolvasni a szövegleletből a szerelmi szenvedés kapcsán, amely a mondat egyéb részeire vonatkozó jelenlegi ismereteink szerint így hangozna: $\pi\tilde{\alpha}\iota\ \acute{\alpha}\lambda\epsilon\mu\acute{\alpha}\tau\omega\varsigma\ \delta\alpha\tilde{\iota}\sigma\delta[\eta\varsigma]$ („miért kínoz engem örvényekkel?”).¹² Ha ez a javaslat helytálló, a fizikai fájdalomként, kízásként vizionált szerelmi gyötrelmek képét a tengervíz mozgásának képzete egészítené ki, s e megközelítésben a szerelmi vágy nem csupán kegyetlen ellenségként ejt sebet az emberen, hanem elemi erőként ítéli hullámai hátán tehetetlen vergődésre a beszélőt. Ezen elmélet ellen is szól azonban a fent említett probléma, hogy $\acute{\alpha}\lambda\iota\iota\iota$ és $\iota\mu\acute{\epsilon}\rho\omega(\iota)$ esetében is olyan párhuzamos kifejezéseket kellene feltételeznünk, amelyek egymás mellett inkább zavarólag hatnának.

Nem áll meg viszont ez utóbbi kritika Simon Burris olvasatával szemben, amely mára támogatói között tudhatja mások mellett a szöveg közreadóját is:

$\pi\tilde{\alpha}\iota\ \beta\acute{\alpha}\lambda\iota\iota\sigma\acute{\alpha}\ \mu\prime\ \acute{\alpha}\lambda\epsilon\mu\acute{\alpha}\tau\omega\varsigma\ \delta\alpha\tilde{\iota}\sigma\delta[\eta\varsigma]$
 $\epsilon\iota\mu\acute{\epsilon}\rho\omega(\iota)\ \lambda\acute{\upsilon}\sigma\sigma\alpha\nu\tau\iota\ (5-6)$ ¹³

„Mi végre lősz rám, és szúrsz át veszettül őrzöngő vággyal értelmetlenül?”

Azt a lényegi kérdést, hogy a $\beta\acute{\alpha}\lambda\iota\iota\sigma\acute{\alpha}$ olvasat a szóvégi α miatt paleográfaiilag meggyőző, avagy egyáltalán lehetséges-e, a kutatók eltérően ítélik meg, de jelenlegi ismereteink alapján nincs okunk elvetni e szövegváltozat lehetőségét.¹⁴ A nyíllövés és az eredetileg késsel való vágást

¹² OBBINK (2014: 48) az *editio princeps*ben még maga is támogatta ezt az olvasatot. Ugyancsak $\acute{\alpha}\lambda\iota\iota\iota$ -t olvas FERRARI (2014: 13–14), és NERI (2017: 14) is számol ezzel a lehetőséggel.

¹³ BURRIS (2017: 13); ugyanígy BENELLI (2017), LARDINOIS (2018: 4, 30. jz) és legutóbb OBBINK (2020: 232).

¹⁴ A kérdés jelentőségét az adja, hogy amennyiben $\iota\omega$ után csak egy keskeny betű, az $\iota\omega$ számára van elég hely a papiruszon a következő szó μ -je előtt, úgy $\acute{\alpha}\lambda\iota\iota\iota$ -t vagy egyéb *dativosos* határozókat kell feltételeznünk, amely – mint láttuk – szintaktikailag nehézkes, és igencsak körülményessé teszi a szöveg fordítását. BURRIS (2017: 12) egy, a

jelentő δαῖζω ige egy szerkezetbe helyezése furcsának hathat, de az ige általánosabb jelentései („pusztít”, „gyötör”) fényében nem kizárható, és van is rá költői párhuzam (Πάριος ἐκ βελέων δαῖχθεις Pi.P. 6, 33). A rekonstrukció nagy újdonsága, hogy Sapphó e sorait az egyetlen példaként mutatná az ismert archaikus és klasszikus kori görög irodalomból arra, hogy Aphrodité, s nem Erós az, aki nyilával szerelmet ébreszt valakiben.¹⁵ Még messzebb vezető érdekessége a szöveg illetően történő helyreállításának az a tény, hogy Sapphó és Aphrodité ezen és más versekből mozaikszerűen kirajzolódó viszonyának, s ezáltal magának a sapphói szerelem-élménynek markánsan új vonását villantaná fel. A sapphói versek beszélője tudvalevőleg hangsúllyal beszél erósi kihívásainak kínjairól, vagy a szerelem leigázó, akár sokkoló hatásáról. Vegyünk csupán néhány jellemző példát. A szerelmes valósággal „őrült lelkű” (μαινόλαι θύμωι, 1, 18 V), akit félholtta bénít a szeretett lény megrendítő látványa (31 V). Erós egy „keserédes, lehetetlen (αυαγυ: legyűrhetetlen) lény” (130 V), aki úgy hat a költő szívére, mint a hegyi tölgyerdőre lecsapó orkán (47 V). Sőt egy helyütt alighanem szintén a szerelemre utal, amikor egy levegővétellel mond le a méz örömeiről és a méh fullánkjáról (146 V).¹⁶ A sapphói szerelem- és Aphrodité-képnek ugyanakkor legalább ilyen hangsúlyos vonása a költő és az istennő meghitt, szövetségesi viszonya (vö. *locus classicus*ként a költő szavai az istennőhöz: σύμμαχος ἔσσο, „légy a szövetségesem!” [1, 28 V]). Bár Sapphó egy helyütt nem hallgatja el például, hogy az istennő szerelmi ügyben megróttta őt valamiért (ἐμέμφ[ετ’, 22, 15 V), a Kypri-vers ebben az olvasatban

papiruszon végigfutó, javító célú ragasztásra és a laprészek emiatti részleges átfedésére hivatkozva feltételez elegendő helyet a szóvégi α számára a most látható, elégtelen szóköz méret dacára. Bár TSANTSANOGLU (2019: 75) ezt illető cáfolata – legalábbis az egyetlen, viszonylag jó minőségben és nagyításban publikált fénykép alapján (ld. BURRIS [2017]) – meggyőzőnek tűnik (ugyanígy értékel NERI [2017: 14]), a papiruszt behatóan ismerő OBBINK (2020: 228, 17. jz) megvédi BURRIS olvasatát TSANTSANOGLU cáfolatával szemben. Mindezekre tekintettel módszertanilag jelen helyzetben helyesnek tűnik valós és meggyőző lehetőségként számolnunk BURRIS βάλουα javaslatával.

¹⁵ OBBINK (2020: 230sk.), Aphrodité egyáltalán nem harcias természete kapcsán utalva az *Ilias* híres jelenetére, amikor a halandó Diomédész által megsebzett istennő fájdalomtól gyötörtén távozik a csatatérről az Olymposra (Hom. *Il.* 5, 311–370).

¹⁶ Ez Martin L. WEST (2014: 11) szellemes és meggyőző értelmezése a töredékről.

szintet lépne a költő és az istennő konfliktusát illetően: kifejezetten ellenségesnek és agresszívnek mutatná be Aphroditét Sapphóval szemben, s ezzel – közvetve – a szerelem képzetét is jóval negatívabb, embert próbálóbb, sőt pusztítóbb mivoltában ragadná meg az eddig ismert költői nyilatkozatokhoz képest.

Tanulságos e szempontból a mondatban említett „vágy” jelzője. Obbink az *editio princeps*ben¹⁷ (és őt követve mások) λύ{ι}σαντι γόγ’ („térdet megoldó”, az ugyancsak sapphói λυσιμέλης „tagokat oldó” [130, 1 V] kifejezés mintájára) szerkezetet olvas, míg Martin West a λύσαντι („veszettül őrjöngő”) rekonstrukciót javasolta,¹⁸ amit később Burris és őt követve legutóbb maga Obbink is elfogad.¹⁹ A két lehetőség mérlegelésénél is érdemes kitekinteni a sapphói és a még tágabb költészeti korpusz tanulságaira, s nézetem szerint célszerű e kérdést is gender szerinti elkülönítésben vizsgálnunk. West saját olvasatát alátámasztandó találóan hivatkozik Platón két helyére, ahol a vágy kapcsán a λυσάω ige, s vele a veszett őrjöngés képe kap említést.²⁰ Platón azonban Sókratés kapcsán a férfivágyról beszél, arról, aminek robbanásveszélyes elegye a symptotikus borélvezettel Anakreón ismert vallomásait hívta életre a benne tomboló, olykor akár hallucináló szerelmi vágyról (vö. pl. PMG 356; 359; 376; 396; 398; 428). Veszettség és vágy együttes említése a szerelmi örület (μανία) extrovertált, őrjöngő, már-már agresszív formáját idézi fel (vö. Anakr. PMG 398: „Erós játékkockái pedig: őrjöngés és csetepaté”), ami valójában *nem* jellemzője a sapphói szerelem világának.²¹ A költőnő egyrészt a vágy kapcsán meglepő módon nemigen beszél örületről – a már említett μαινόλαι θύμωι („bomlott szívemben”, 1, 18 V) kitétel kivételesnek számít a szövegkorpuszban –, másfelől a sapphói *persona* szerelem-élményének közismert alapvonása a kiszolgáltatottság és a tehetetlen-

¹⁷ OBBINK (2014: 49).

¹⁸ WEST (2014: 11).

¹⁹ BURRIS (2017: 13), OBBINK (2020: 229). A két olvasat dilemmája kapcsán BURRIS (2017: 12) érve, TSANTSANOGLOU (2018: 75–76) cáfolata, és saját meglátásom ugyanaz, mint fent βάλωικά esetén (vö. 14. lábjegyzet).

²⁰ Pl. *Resp.* 329c: ἀπέφυγον, ὥσπερ λυττῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποδράς, valamint 586c: ἔρωτας... λυττῶντας.

²¹ *Aliter* OBBINK (2020: 228): „Sappho thus characterizes herself as raging uncontrollably, like a bacchant (cf. Sappho fr. 1.18 V. μαινόλα θύμωι), with desire.”

ség, amelyben az esztét vesztett szerelmes legfeljebb a csendes örület állapotában leledzhet a már említett 31. töredék vágy okozta testi szimp-tómáinak pszichológiai megfelelőjeként, egyfajta mentális paralizisként. Ha a két olvasat között pusztán tartalmi-stilisztikai alapon kellene választanunk – márpedig paleográfiai alapon a kérdés jelenleg nem el-dönthető –, úgy az elmondottak fényében a λύ{ι}σαντι γόν’ („térdet meg-oldó”) valószínűbbnek mondható. Amennyiben pedig egy későbbi le-letnek köszönhetően kiderülne, hogy Sapphó itt vesztett őrzöngéshez hasonlítja a benne lobogó vágyat, úgy a Kypris-vers egy további ponton szolgálna izgalmas újdonsággal a sapphói életmű ismerői számára.

Felhasznált irodalom

- BENELLI 2017 L. BENELLI, *Tra 'vecchia' e 'nuovissima' Saffo. Riflessioni sul testo*, 2017. https://www.academia.edu/32456485/L_Benelli_Tra_vecchia_e_nuovissima_Saffo_Riflessioni_sul_testo_Salamanca_5_04_2017, Utolsó megtekintés: 2021. 10. 10.
- BIERL–LARDINOIS 2016 A. BIERL – A. LARDINOIS (eds.), *The newest Sappho (P. Sapph. Obbink and P. GC inv. 105, frs. 1–4)*, Mnemosyne, Supplements vol. 392, Leiden – Boston, 2016.
- BURRIS 2017 S. P. BURRIS, *A New Join for Sappho's 'Kypris Poem': P.GC inv. 105 fr. 4 and P.Sappho. Obbink*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 201 (2017), 12–14.
- D'ALESSIO 2017 G. D'ALESSIO, *Aphrodite's Torture: Sappho, 'Kypris Poem' v. 5.*, *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik* 203 (2017), 25–26.
- D'ALESSIO 2019 G. D'ALESSIO, *Textual Notes on the 'Newest' Sappho (on Sappho, Fragments 5, 9, 17 V., and the Kypris Poem)*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 211 (2019), 18–31.
- FERRARI 2014 F. FERRARI, *Saffo e i suoi fratelli e altri brani del primo libro*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 192 (2014), 1–19.
- LARDINOIS 2018 A. LARDINOIS, *Sufferings which Aphrodite sustains: A New Reconstruction of the First Strophe of Sappho's Kypris Poem*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 205 (2018), 1–5.
- NERI 2017 C. NERI, *Afrodite violenta (Sapph. fr. 26 = 'Kypris Poem')*, *Eikasmos* 28 (2017), 9–21.
- OBINK 2014 D. OBINK, *Two New Poems by Sappho*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 189 (2014), 32–49.
- OBINK 2016 D. OBINK, *The Newest Sappho: Text, Apparatus Criticus, and Translation*, in: A. Bierl – A. Lardinois (eds.), *The newest Sappho (P. Sapph. Obbink and P. GC inv. 105, frs. 1–4)*, Leiden – Boston, 2016, 13–33.

- OBBINK 2020 D. OBBINK, *Kypri Despoina: Sappho's 'Kypris Poem' Reconsidered*, in: P. Burian – J. S. Clay – G. Davis (eds.), *Euphrosyne: Studies in Ancient Philosophy, History, and Literature*, Berlin – Boston, 2020, 223–235.
- SWIFT 2019 L. SWIFT (ed., transl.), *Archilochus: the Poems. Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Oxford, 2019.
- TSANTSANOGLOU 2019 K. TSANTSANOGLOU, *P. Sapph. Obbink: the 'Kypris Poem'*, in: *Studies in Sappho and Alcaeus*, Berlin – Boston, 2019, 72–85.
- WEST 2014 M. L. WEST, *Nine Poems of Sappho*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 191 (2014), 1–12.

Sappho, Kypris Poem vv. 5–6: Some critical and interpretive remarks

The article surveys possible restorations of vv. 5–6 of the Kypris Poem by Sappho, and critically evaluates them in the context of the poetic œuvre and in synchrony with other early Greek lyric statements about desire.

Keywords: Sappho, Kypris Poem, Eros, papyrus, textual criticism, gender